

Мухриддин СОДИРЖОНОВ,

Наманган давлат университети мустақил изланувчиси

ИННОВАЦИОН ТАРАҚҚИЁТ ЙУЛИДА ИНСОН КАПИТАЛИ РИВОЖЛАНИШИ ЖАРАЁНЛАРИНИ ОПТИМАЛЛАШТИРИШ ИМКОНИАТЛАРИ

Мамлакатимизда инновацион ривожлантириш механизмларининг муваффақиятли шаклланиши, биринчи навбатда, жамиятдаги мавжуд ижтимоий-иқтисодий шароитлар натижасидир. Ривожланган давлатлар кдторидан муносиб урин эгаллашимизда давлатнинг устувор стратегиясини амалга ошириш механизмларининг урни катта.

Мамлакатимизнинг ижтимоий-иқтисодий ривожланишида инсон капиталини ижтимоий ишлаб чиқариш омили сифатида шакллантириш жараёни лиги босқичга кадам куйди. Инсон капитални замонавий иқтисодиётнинг муҳим таркибий қисмига айланди. Давлат инвестиция сиёсатининг устувор йуналишлари ва давлатнинг иқтисодий соҳадаги урни узгарди. Бу йулда таълим тизими инсон капитални шаклланишининг асосий манбаи сифатида ривожланиш мумкин. Бундай шароитда иқтисодий муносабатларнинг барча таркибий қисмини ташкил этувчи ва ушбу муносабатларнинг узи шаклланидиган инсон капитални вужудга келишининг институционалашувига талаб ошиб бормоқда.

Инновацион таракқиёт йули мамлакат инсон капиталининг ривожига йул очиши билан бирга, инсонлардан фидрлаш тарзини, ижтимоий ва маънавий-ахлоқий қарашларини узгартиришни талаб қилади, пировардида, бутун жамиятнинг модернизациям ва янги сифат хрлати — трансформация булишига олиб қелади.

Инсон капитални усишига йуналтирилган барча инвестиция самарали булиб, келажакка йуналтирилган, узини оқдайдиган инвестиция ҳдсобланади. Бу эса инсон капиталини бошқариш тамойилларини талаб этади. Мамлакатда инсон капитални юкори даражада булса, жамиятнинг ривожланиши жадал суръатда боради.

Юртимизда инсон капиталининг ривожланиши куйидаги омилларга ботлик:

- Ҳар бир инсоннинг индивидуал имкониятларини ривожлантириш;
- инвестицияни тутридан-тутри инсон капиталини ривожлантиришга йуналтириш;
- узини узи ривожлантириш йулидаги шахсларни ижтимоий ратбатлантириш механизмини ишлаб чиқиш.

Давлатнинг ижтимоий - иқтисодий ривожланиши уз-узидан инсон капиталининг шаклланиш даражасига ботлик булиб, бу мамлакатдаги фукдроларнинг интеллектуал салоҳияти ва имкониятларини кенгайтириш жараёнидир.

Маълумки, жамият қандай булса, ижтимоий муносабатлар мажмуи булган инсон капитални ҳам унга мос булади. Инсон капиталининг ривожига ҳам шахснинг онги, одоб-ахлоқи, маънавияти, дунёқараш, ижтимоий-иқтисодий, сиёсий муносабатларга, ижтимоий тузум моҳияти ва табиатига бевосита ботлик. Инсон ақл-идрок соҳдби булганлиги боис реал дунёдаги воқеаларни тушунади, илму тафаккури, меҳнати, салоҳияти билан дунёни бошқаради. Инсон капиталининг юқсалишига уни ураб турган ижтимоий-муҳитда руй бераётган барча воқеаларнинг таъсири кучлидир¹.

Инновацион инсон капиталини яратиш учун мамлакатнинг ҳар бир оиласи ва унда тугилган фарзандларни энг кичик ёшдан бошлаб билим олишга йуналтириш, илмга ҳавас, меҳнатга муҳаббат уйғотиш, улар- ни таълим муассасаларида энг янги таъ- лим технологиялари, дунё стандартлари даражасидаги дарслик ва қўлланмалар билан уқитиш ва ургатиш лозим бўлади.

Ўзбекистоннинг ривожланган мамлакат макрмини олиши бевосита иктисодиёт тараккиётида асосий омил булган инсон капиталининг усиб бораётган роли билан белгиланади. Мамлакатимизда қабул қилинган узлуксиз таълим тизими шахсни барқамол авлод бўлиб етишишини таъминлаши билан бир қаторда, жамият тараккиётини қафо- латловчи инновацион инсон капиталининг шаклланиши ва унинг янгиланиб бориши- га асос бўлади. Инсон капиталини шахс ва оила даражасида ривожланиш жараёнлари- ни урганиш мобайнида ижтимоий таҳдил- лар алоҳида аҳамият касб этади.

Хусусан, ушбу тадқиқотда 2019 йилнинг ноябрь ойида утқазилган социологик суров натижалари келтирилган. Социологик суров Наманган вилоятининг турли соҳадарида банд булган 225 та респондент орасида утқазилди. Ёш ва жинс таркиби қуйидагича: 16 - 20 ёш - 2,2%, 21 - 25 ёш - 27,3%, 26 - 30 ёш - 30,7%, 31 - 40 ёш - 23,5%, 41 - 50 ёш - 8,2%, 51 - 59 ёш - 5,3%, 60 ва ундан шокори ёш - 2,8% бўлиб, улардан эркеклар - 51,8%, аёллар - 49,2%. Таълим даражаси: урта - 16,8%, урта махсус - 35,2%, олий маълумотли - 46,3%, илмий даражаси бор- лар - 1,7%. Респондентларнинг фаолият юритаётган соҳасига қўра тақсимланиши қуйидагича: тадбиркорлик - 12,2%, таълим, илм-фан - 28,6%, ишлаб чиқариш - 8,6%, транспорт - 6,1%, сотлиқни сақлаш - 9,2%, савдо соҳасида - 10,1%, қўрилиш - 2,3 %, банк-молия - 8,2%, маиший хизмат - 4,8% ва бошқа соҳадарда - 9,9%. Оилавий ҳола- тига қўра, уйланган (турмушга чиққан) - 68,8%, оила қўрмаган - 31,2%.

Социологик суровнинг мақсади респондентларнинг инсон капиталининг таркибий унсурлари булган ва унинг си- фатини белгилаб берувчи саломатлик ва таълимга инвестиция

қилиш мойиллиги- ни аниқлашдир.

Маълумки, инсон капиталининг шаклланишида, биринчи навбатда, демог- рафик омиллар муҳим урин эгаллайди. Оилаларда фарзандлар сони келажакда оила инсон капиталининг, уз навбатида, мамлакат инсон капиталининг қўйта ҳосил бўлиш даражасини белгилаб беради. Олин- ган натижаларга қўра, респондентлар орасида иккита фарзандли оилаларнинг сал- моги қатталиги маълум булди. Респондентларнинг таълим даражаси, ёши ва иктисодий аҳоли билан оиладаги фарзандлар сони орасидаги боғланиш қўзга ташланмади. Фақатгина миллий мансублик омилининг таъсири маълум булди. Яъни, маҳаллий булмаган халқлар орасида оиладаги фарзандлар сони бўйича тақсимлани- ши - бир фарзандлилар - 42,5%, икки - 50%, уч ва ундан ортик фарзандлилар - 7,5%ни ташкил этди. Маҳаллий халқ орасида бу қўрсаткич мос равишда - 24,1%, 39,1%, 27,6% ва 9,2%ни ташкил этди.

Сунги тадқиқот натижаларининг қўрсатишича, инсон саломатлигининг атиги 8-10%и соғлиқни сақлаш тизими- га, 20%и экологик шарт-шароитларга, 20%и генетик омилларга боғлиқ, қолган 50%и эса инсоннинг ҳаёт тарзини ташкил этиши (яъни, қўндалик рационал режими, овқатланиш тартиби, зарарли одатлар, турли жисмоний машғулотлар билан шугулланиш, ортикча вазн ва стрессларнинг олдини олиш, анъанавий ва ноанъанавий чиниктириш усуллари ва бошқалар) билан боғлиқ экан. Шу мақ- садда спорт билан шугулланиш инсон капиталининг асосий таркибий қисми булган саломатлик капиталига йуналти- рилган инвестициянинг муҳим шакли си- фатида қабул қилинганлиги сабабли респондентларга "Саломатлигинизни мустаҳкамлаш мақсадида спорт билан шугуллана- сизми?" деган савол билан мурожаат қилинди, натижада, таълим даражаси- нинг ошиши спорт билан шугулланиш ва унинг инсон ҳаётидаги урнига муно- сабатнинг ижобий томонга ўзгартириши аниқланди.

**"Саломатлигингизни мустахдамлаш мақсадида спорт билан шугулланасизми?"
саволига берилган жавобларнинг тақсимданиши, %**

Жавоблар	Умумий	Урта	Урта махсус	Олий маълумот
Уйда доимий равишда шугулланиб тураман	29,2	32,5	30,1	34,4
Спорт машғулотларига қатнашаман	9,8	7,5	5,2	10,1
Алоқида шугулланмайман, уй ишларининг узи етарли	36,3	24,2	39,3	37,5
Спорт билан шугулланишга эътиёж сезмайман	12,5	26,1	14,2	7,6
Бошқа жавоблар	12,2	6,7	11,2	10,4

Манба: "Инсон капиталини ривожлантириши тизимидаги этносоциал жараёнлар ва тенденцияларини урганиш"га доир социологик суровнома натижаси асосида муаллиф томонидан тузилган. Наманган 2019.

Олий маълумотли респондентларнинг 44,5%и у ёки бу шаклда спорт билан шугулланса, урта махсус маълумотлилар орасида бу курсаткич 35,3 %, урта маълумотлилар орасида 40%ни ташкил этади. Спорт билан шугулланишга олий маълумотли респондентларнинг 7,6%и эътиёж сезмаса, урта ва урта махсус маълумотлилар орасида бу курсаткич мос равишда 26,1% ва 14,2%ни ташкил этди. Бу курсаткичлар жамиятимиз- да спорт билан шугулланиш етарли даража- да тарқалмаганлигидан далолат беради.

Мамлакатимиз ижтимоий сиёсатида инсон саломатлигини мустахкамлашга йўналтирилган инвестициялар келгусида давлатнинг ижтимоий-иқтисодий курсаткичлари- га говори даражада таъсир этиши жаҳрн хамжамияти томонидан тан олинган.

Согликни сақдаш инсон капиталининг таркибий қисми сифатида назарий жиҳатдан амалий нукдаи назардан хам катта кизиқиш уйғотади. Агар анъанавий равишда инсон капитали фукдронинг таълим ва малакасига боглик булса, яқинда у согликни сақдаш омилларини камраб оладиган кенгрок тушунчага эга булади. Инсон капиталининг ошиб бориши аҳолининг соғлигига инвестиция киритиш орқали тақомиллашиши хдқидаги гоё 60-йилларда америкалик иқтисодчи Т.Шульц² ва С.Мушкинлар³ томонидан илгари сурилган ва М.Гроссманнинг дастлабки ишларидан сунг аниқрок ахамиятга эга булди. Дархдиқат, М.Гроссман⁴, биринчи навбатда, ушбу масалани аниқ куриб чиқди. Ушбу муаллифнинг фикрига кура, ишчининг саломатлик даражаси канча юкори булса, бу махсулот ишлаб чиқаришда мухим роль уйнайди. С.Воронина

талқинидаги "инсон капитали" тушунчасига кура, аҳолининг соглик даражаси, айниқса, мухим масала булиб, у хар кандай мамлакатда ижтимоий-иқтисодий ривожланиш асосини ташкил этади. Айнан аҳолининг саломатлиги даражаси инсон капиталини шакллантиради⁵, деътаъ- кидлайди. И.В. Илинский инсон капитали таълим капитали, соглик капитали ва маданият капиталидан иборат, деб хисоблайди⁶. "Инсон капитали" тушунчаси бугунги кунга келиб, фақатгина иқтисодиёт ёки ишлаб чиқаришда эмас, балки мамлакатдаги хар бир фуқаронинг индивидуал хусусиятлари саломатлик, таълим, қобилияти ва истеъдоди, орттирган малака хамда тажрибалири, ижтимоий, психологик дунёқараш ва одамларнинг ижтимоий-маданий хусусиятларида, шунингдек, унинг таркибий тузилишида нафақат моддий, балки маънавий таркибни хам англатиши мухим ахамият касб этмокда.

Соглом инсонларда касаллик туфайли иш жойида булмаслик холатлари кам учрайди, натижада, иш унумдорлиги ошиб, ишлаб чиқариш рейтинги кутарилади. Шу нуктаи назардан, саломатлик даражаси таълим билан бевосита боглик инсон капиталининг мухим қисми деб баҳоланади. Жисмоний капитал сингари, саломатлик капитали хам вақт утган сари уз кимматини йукотади, аммо инсонлар уз саломатлигини яхшилаш учун инвестиция кирита оладилар.

Инсон капитали шахснинг жамият ҳаёти- да иштирок этиши билан ботлик. Шунинг- дек, касаллик билан курашишдан кура, унинг олдини олиш осонлиги каммамизга маълум. Бирок қар доим кам бунга амал қил- маймиз. Респондентларга қай ҳрларда ши- фокор қуригига боришлари тугрисидаги са- вол билан мурожаат қилганимизда (2-расм), уларнинг 60,7%и касал бўлиб қолганлари- да, 18,8%и уйдаги муолажалар самара бер- магандан сунг, деган жавобларини бериш- ган. Респондентларнинг атиги 15,1%и касал- ликнинг олдини олиш мақсадида профилактика чораларида шифокор қуригига борар экан. Респондентларнинг 2,3%и эса, шифо- корлардан кура, табибларга ишонишларини билдиришган ва 3,1%и бошқа жавобни бел- гилашган. Қдташган респондентларнинг таълим даражаси ушбу натижага кам уз таъ- сирини қурсатди. Олий маълумотлилар ора- сида шифокор қуригига борадиганлар қис- саси қупчиликни - 16,7%ни ташқил этиб, урта ва урта махсус маълумотли респондент- лар олий маълумотлиларга қараганда икки баробар қупрок табибларга мурожаат қилиш- лари маълум бўлди.

Инсон капиталининг ақамиятини бир нечта усулларга асосан бақолаш мум- қин. Анъанага қура, иқтисодчилар буни қупрок таълим олган одамларнинг да- ромади билан қисоблашади. Тадқиқотлар \ар бир қушимча таълим йили инсон даромадини уртача 10 фоизга ошириши- ни қурсатди. Таълимга қиритиладиган сармоялар кам жамиятда иқтимоий тенг- сизликни қамайтириши мумқин. Акса- рият мамлақатларда нисбатан узига тук оилаларда

тутилган фарзандлар болалик- данок қенг имқониятлардан фойдала- нишни бошлайди ва бу бутун умри да- вомида қатор афзалликларга олиб кела- ди, ақсинча, ночор оилалар фарзандла- ри бундай имқониятлардан фойдалана олмайди.

Ўзбекистан Республикаси Президенти Шавқат Мирзиёев: "...ақборот - қоммуникация соқасидаги оқирги ютуқларни узлаштириш билан бирга, ёшларнинг қи- тоб уқишга бўлган қизикишини ошириш- га, уларни қитоб билан дуст бўлишга, ақолининг қитобқонлик савиясини янада оширишга алоқида эътибор қаратиш лозим бўлади. Бунинг учун, аввало, миллий ада- биётимиз ва жақон адабиётининг энг сара намуналарини иқтимоий тармоқдарга жой- лаштириш ва уларни қенг тартиб қилишга алоқида эътибор беришимиз муқим ақами- ят қасб этади",⁷ деб таъқидлайди.

Таълимга йуналтирилган инвестициялар нақат мамлақатни ривожлантиришнинг муқим усули қисобланади, балқи инсон қапители ва иқтимоий-иқтисодий ривож- ланиш истикболларини яқшилашга қара- тилган иқтимоий сиёсатдир. Бунинг нати- жасида инсон қапители тақомиллаштири- либ, моддий фаровонлик ва сотлом тур- муш тарзига эришилади. Шунини таъқидлаш қераққи, инсон қапители қар бир инсон- нинг индивидуал қапители шаклидир. Инсон қобилияти, қилими, қуниқма ва таж- рибалари қар бир ёш шахснинг шахсий мулки қисобланади.

Респондентларнинг инсон қапители ақосини ташқил этувчи таълим соқдсига инвестиция қилиш даражасининг тақдили буйиқа қуйидаги ҳулосалар ва натижалар- га қелинди. Бугунги

1-диаграмма. Шифокор қуригига бориш сабабларининг тақсимланиши, %.

кунда шахс ва оила микёсида таълимга эътибор қаратилмоқда. Аксарият респондентлар (70,9%) олий таълимнинг аҳдмиятини таъкидлаб утишди. Шунингдек этиш жоизки, олий таълим олишнинг муҳим шартларидан бири оила моддий имкониятларининг етарлигидир.

Мамлакатимизда мактабдан ташқари таълимнинг кенг тарқалган шакли репититорликнинг ривожланганлик даражасини аниқдаш мақсадида ўтказилган ижтимоий суров давомида респондентлардан фарзандлари қушимча дарсларга қатнашиши тўғрисида сўралди. Тадқиқотимиз шунингдек курсатдики, мактаб ёшидаги фарзанди бор респондентлар 64%ининг фарзандлари қушимча дарсларга қатнашади. Ота-оналарнинг таълим даражасига қараганда, бу курсаткич ўрта маълумотлилар орасида 41,2%, ўрта махсус маълумотлилар орасида 80% ва олий маълумотли ота-оналар ўртасида 62%ни ташкил этди. Ўрта махсус таълим даражасига эга бўлган ота-оналарнинг аксарият қисми фарзандларига сифатли таълим беришни, ҳаётда фарзандлари ўлардан юқори натижаларга эришишини истайдилар. Лекин олий маълумотли ота-оналар орасида бу курсаткичнинг нисбатан пастлиги ўларнинг фарзандига нисбатан эътиборининг пастлигидан эмас. Фикримизча, бундай оила фарзандлари нисбатан қобилиятли бўлиши ёки фанлар доирасида ёрдамчи ота-оналаридан олишлари мумкинлиги ҳисобига бу курсаткич нисбатан пастроқ.

Таълим тизими замонавий жамиятда ўзини самарали оқлайдиган социал капитал сифатида эътироф этилади ва унга сарфланган ҳар қандай маънавий харажат ўз оқибатини эгалласа-да, қайтариқли натижалар тула-туқис ўзини оқлаши маълум бўлди.

Умуман, дунёнинг ривожланган мамлакатларида сўнгги ўн йилликда таълим тизими атом ва электроника, билим ва технологиялар даврида барқарор ривожланишнинг бош омили ва қалити эканлиги ҳукуматлар, сиёсий элита ва аҳоли тарафидан чуқур аниқлаб кўрилганлиги кузатилади⁸.

Қўшма ривожланган давлатлар, хусусан, Япония, Малайзия, Сингапур, Жапония, Корея давлатлари ривожланишида таълим тизими ҳал қилувчи аҳамият касб этган. Бугунги кундаги

ривожланиш бизнинг ҳам олдимизга ўшбу давлатлар сингапур меҳнат бозорида талаб қатнашган соҳалар бўйича кадрлар тайёрлаш масаласини қўймоқда. Ҳозирги даврда жаҳон бозорида шундай касб ва ҳунарлар мавжудки, ўларнинг аксарияти университет ва коллежларда эмас, балки оддий ўқув марказларида ўқиб олиниши мумкин, жуда қисқа вақт ичида тайёрланмоқда. Бунга қўшма мисоллар қайтаришимиз мумкин. Масалан, Сингапурда ҳам таълимга иқтисодий тараққиётнинг биринчи галдаги вақфисифатида қаралган. Таълим соҳасини ривожлантириш билан боғлиқ масалалар америкача таълим модели билан ўзаро алоқага киришиш йўли орқали ҳал этилди. Ҳарчи мазкур тизим пуллик бўлса ҳам (Ўзбекистонда мактаб таълими бепул) сингапурликлар нафақат 10 йиллик мактаб таълими, балки малака оширишга қаратилган ишлаб чиқаришга тайёрловчи турли курсларга ҳам алоҳида аҳамият бера бошладилар. Сингапурнинг политехника мактаблари ва коллежларида техника соҳасига оид билимлардан ташқари, графика ва дизайн асослари ҳамда архитектурага оид фанлар ҳам ўқитиб борилган. Таълим ишлаб чиқаришдан ажралмаган ҳолда олиб борилган, асосий эътибор амалиётга қаратилган.

Таълим японлар учун хали-хануз энг олий кадрлар сифатида эътирофланади. Бир замонлар Японияда болаларни ўқитиш килиш учун кўндалик эҳтиёжларга сарфланадиган харажатларни тежаб, пул жамғириш аҳамияти мавжуд бўлган. Японлар болаларига пул ва моддий бойликларни эмас, билимни мерос қилиб қолдиришга ҳаракат қилганлар, аниқроқ, болаларга қолдирилиши керак бўлган пулни ўларнинг замонавий таълим олишлари учун сарфлаб, шу асосда болаларига муваққил пул топа олиш имконини қолдирганлар. Бу эса ўларнинг юксак ижтимоий мавқени

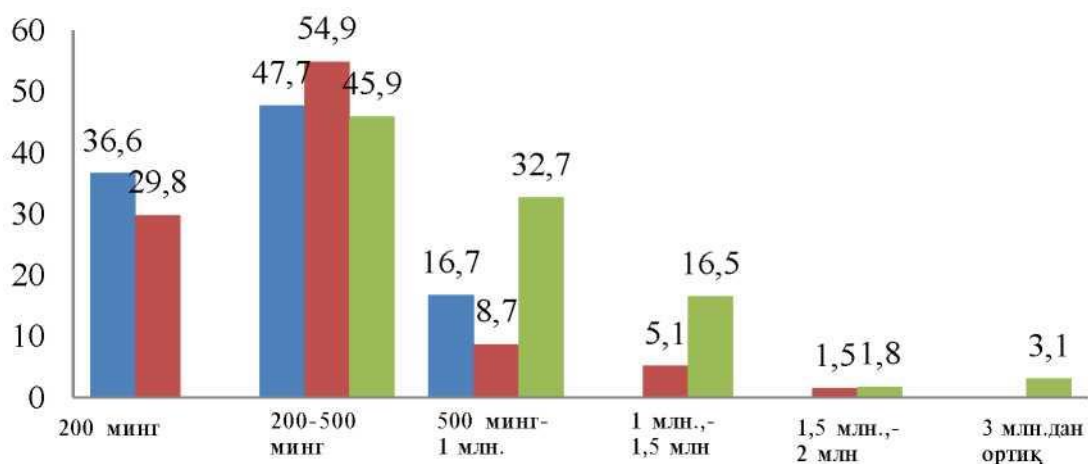
таъминлайдиган давлат лавозимларида фаолият курсатишини кафолатлаган. Бу- гунги кунда Японияда жорий қилинган таълим тизими бутун жаҳрнга урнатилган булар- ли даражада тараккий этган, худди юрти- миздаги каби уз ичига бошлангич ва урта таълимни камраб олувчи мажбурий таълим йулга куйилган булиб, унда япониялик болаларнинг деярли 100%и камраб олин- ган. Уларнинг 96%и эса 2 босқичли мактаб таълимида тахрил олишади. Иккинчи бос- кични тугатган болаларнинг 60%и таълимни коллеж, институт ва касб-хунар билим юртларида давом эттиришади.

Замонавий япон педагогикасида таълим тизими билан уйғунлашган ахлокий тарбия тамойили хам шаклланган. Урта асрлардаёк мактабларда амалий этикага эътибор қаратила бошлаган эди. Ушбу мактабларда амалий бошқарув кишиси қандай булиши кераклиги хақида тахсил берилар эди. Конфуцийлик ақидалари ва буддизм анъаналари таъсирида таълим тизимига нафакат билим олиш ва хунар- мандчилик қуникмаларини ошириш во- ситаси, шунингдек, ахлокий ва маъна- вий барқамолликни шакллантириш ва шу асосида қатъий интизомлилик фазилати- ни юзага чиқариш воситаси сифатида қарала бошлади.

Респондентларга: "Уз билимингиз ва ма- лакангизни оширишда қайси усулни афзал қурасиз?", деган савол берилди. "Малака ошириш курсларида", деган жавоб таълим соҳасида 27,3%ни ва соғлиқни сақдаш ходим- ларида 35%ни ташкил этди. Тадбиркорлик соҳасида банд булганлар орасида бу курсат- кич 5,8% ни ташкил этди. Шунингдек, урта

маълумотли респондентларнинг $\frac{1}{4}$ қис- мидан ортиги уз малакасини оширишга эҳтиёж сезмаслиги, албатта, бу касбий мансубликдан келиб чиқадиган ҳолат деб баҳо- ланса-да, салбий тенденция деб баҳо- лаш мумкин. Бу саволнинг тахдими нати- жасида хам олий маълумотли инсонларнинг узларида ва бошқаларга нисбатан талабчан- лиги уз ифодасини топди. Албатта, қушим- ча адабиётларни мутолаа қилиш инсон қа- питалини ривожлантирувчи омиллардан саналади.

Тахдиллар шуни қурсатадики, респон- дентларнинг 11,9%и, умуман, қушимча ада- биётларни ўқимайди ва 46,4%и доимий ра- вишда ўқийдиганлар таркибида урта маълу- мотларнинг яққол устунлигини қуришимиз мумкин. Шахс даромадларининг даражаси, яъни унинг инсон капиталига инвестиция қилиш имконияти ва даражасини белгилаб берувчи муҳим шартдир. Шу мақсадда респондентларнинг даромадлари урганилиб, да- ромадларни маълум бир чегараларга ажрат- ган ҳолда респондентларнинг у ёки бу гу- руҳга тегишлилиги аниқланди. Натижа шуни қурсатдики, таълим даражасининг ортиши билан даромадларнинг ортиши тенденция- си қузатилди. 3-диаграммада акс эттирил- ганидек, даромадларнинг ортиб бориши билан олий маълумотли респондентларнинг улуши ортиб бормоқда. Яъни, олий таълим- дан қайтим уз қучини қурсатмоқда.

2-диаграмма. Таълим даражасига қура даромадларнинг тақсимланиши, %да.

Шунингдек, 80%га яқин говори мала- кали илмий даражага эга мутахассислар олий маълумотлилар даражасида уртача даромадга эга. Яъни, олий таълимдан кейинги таълим-нинг кайтим нормаси олий таълимга нисбатан пастлигидан далолат беради.

Маданий хордик ҳам инсонларнинг турмуш тарзида муҳим саналади. Йукотилган рухий,

жисмоний ва маънавий капитални, салоҳиятни тиклашда ҳам олиш муҳим омиллардан биридир. Респондентларга "Жисмоний ва физиологик ҳрлатингизни ва маданий эҳдиёжингизни кондириш учун қайси масканларда утказасиз?", деган савол билан мувожаат қилдик. 3-диаграммада натижаларни куришимиз мумкин.

3-диаграмма. "Сиз маданий дам олишни қайси масканларда утказасиз?" деган саволга жавобларнинг тақсимаиши, %да.

Утказилган тадқиқот натижасида қуйидаги хулосаларга келинди:

- респондентлар орасидаги репродуктив майл урта ҳажмдаги оилаларни ташкил этиш даражасида шаклланган. Уларнинг 26,2%и битта, 40,2%и иккита, 25,4%и уч ва 0,2%и тўрт ва ундан кўп фарзанди борлигини билдиришган. Бу ҳукумат томонидан олиб борилаётган она ва бола саломатлигини мустаҳкамлаш борасидаги чора-тадбирларга кумак сифатида қабул қилиниши мумкин;

- респондентлар орасида ўз саломатлигига эътибор қилиниши маълум бўлди. Уларнинг 2/5 қисми ўқиб бу даражада спорт билан шугулланса, 15%игина касалликнинг олдини олиш мақсадида шифокор куригига бориши аниқланган. Респондентнинг таълим даражаси ошиши билан ўз саломатлигига эътибори ҳам ошиб бориши аниқланди;

- респондентларимизнинг фарзандлари таълимига инвестиция қилишга мойиллиги жуда юқори даражада эканлиги аниқланди;

- таълим даражаси ошиши билан даромадларнинг ошиши тенденцияси аниқланди.

Утказилган тадқиқот натижалари олий маълумотли респондентлар инсон капиталига инвестиция қилишга кўпроқ имконият ва майлга эгаллиги маълум бўлди. Олий таълимнинг инсон капиталига қайтма таъсири юқори бўлиши аниқланди. Идтисоқдан кайтимдан ташқари, турмуш фаровонлиги ва мамлакат ижтимоий, сиёсий ҳаёти таъсири бекиёсдир.

Мамлакатнинг иқтисодий потенциалини ривожлантиришнинг ягона тугри йўналишларидан бири - инсон капиталини рўйбоқ чикаришга асосланган инновацион ривожланиш стратегиясини амалга ошириш.

Тадқиқот давомида инсон капиталининг ривожланиш манбалари ва омилларини унинг ички ва ташқи даражаси юзасидан кенгрок урганиш натижалари шуни курсатмоқдаки, инсон капиталига оила даражасидаги инвестицияларга эътиборни кўчайтириш мақсадга мувофиқ. Чунки инсон капиталининг барча таркибий қисмлари оила ўз фарзандига киритадиган инвестициялар орқали шакллантирилади ва қўлайлиги тиради. Инсоннинг интеллектуал ва психофизиологик

кобилиятларини оилада ри- вожлантириш унинг келгусида камол то- пиши ва инсон капитали мунтазам тако- миллашиб боришининг пойдеворидир. Бу орада эса, юртимизда "Оила жамият ва дав- лат химоясида" конституциявий принци- пи асосида тадрижий истлохртлар амалга оширилмоқда.

Инсон капиталини якка шахс микёси- да олиб қараганда асосий инвестори - маз- кур капитал эгасининг узи. Инсон капиталига инвестиция киритиш ишонч дара- жасини \ам оширади. Уқимишли инсон- лар бошқаларга купрок ишонади, ишонч даражаси баланд булган жамият, одатда, нисбатан юкори иктисодий усишга эриша- ди. Мамлакатимизда инсон капиталини ривожлантириш сохдсини оптималлашти- риш натижасида янги ижтимоий мухит, янги маънавий ва ахлокий кадриятларга асосланган инсон капитали шаклланди.

Инсон капиталини такомиллаштириш, одамларнинг узини узи бахолаш курсат- кичларининг тез усаётганлиги, одамларнинг хаёт даражаси, ахолининг иктисодий- сиёсий тараккиётга ишончи юксалиб, дав- лат ва фуқаролараро хамкорлик даражаси- нинг барқарор усаётганлиги ва айниқса, инсон капиталини ривожлантириш борасида дунё мамлакатлари орасидан муно- сиб уринга кутарилмоқдамиз.

Манба ва адабиётлар

1. Бекмуродов М. *Инсон капитали - тараккиёт омилли.* - Т.: Маънавият, 2015. 4-бет.

2. Schultz T.W. *The Economic Value of Education.* New York: Colambia University Press. 1963.

3. Mushkin S.J. *Health as an Investment* // *J. of Political Economy.* 1962. Vol. 70. N 5. Pt.

2. *Investment in Human Beings.*

4. Grossman M. *On the concept of health capital and the demand for health* / M. Grossman // *Journal of Political Economy.* - 1972. - Vol. 80, Feb.

5. Воронина С.Ю. *Экономические основы функционирования автономных учреждений в сфере услуг здравоохранения: дисс. ... к.э.н. - Санкт-Петербург: СПбГУ. 2014. - 141 с.*

6. Ильинский И.В. *Инвестиции в будущее: образование в инвестиционном воспроизводстве.* - СПб.: СПбУЭФ, 1996. - С.127.

7. Мирзиёев Ш.М. *Миллий тараккиёт йулимизни қатъият билан давом эттириб, янги*

босқичга кутарамиз.1-жилд. - Т.: Узбе- кистон, 2017. - Б. 86-87.

8. Усмонов Б.Ш., Ёодиров М.Ў, Элтаза- ров Ж.Д. *Инсон капиталининг шаклланиши- да таълим ва илм-фаннинг роли (илмий-ом- мабон рисола).* -Самарканд: СамДУ, 2015. - Б. 36.

9. Coleman J. *Social capital in the creation of human capital* // *American Journal of Sociology.* 1988. Vol. 94. P. 95-121.

10. Сикевич З.В. *Социальная психология этнических отношений.* - СПб.: Изд-во С.- Петерб. ун-та, 2008.

11. *Социологический словарь / Сост. Н. Аберкомби, С. Хилл, С.А. Ерофеева.* - Казань: Изд-во Казан. ун-та, 1997.

Инновацион тараккиёт йулида инсон капитали ривожланиши жараёнларини оптималлаштириш имкониятлари

Мухриддин Содиржонов,

Наманган давлат университети

мустақил изланувчиси

Аннотация: ушбу мақолада инсон капиталининг ривожланиши жараёнлари социологик жиҳатдан тадқиқ этилган булиб, респондентларнинг берган жавоблари таулл этилди. Инсон капиталини ривожлантириши жараёнида таълим ва саломатликка, давлат ва жамиятнинг ижтимоий-сиёсий фаолиятининг устувор йуналишларига ало- хида эътибор қаратилган. Инсон капиталининг таркибий қисмларини ривожланти- ришга қаратилган хулоса ва таклифлар баён этилган.

Калит сўзлар: инсон капитали, этно- маданият, этносоциология, инновация, инвестиция, ижтимоийлашув, оптималла- шув, таълим-тарбия, маданият, саломат- лик, салоҳият, демография.

Возможности оптимизации процессов развития человеческого капитала на пути инновационного развития

Мухриддин Содиржонов,

соискатель Наманганского государственного университета

Аннотация: в данной статье приводится социологический анализ процессов развития

человеческого капитала и анализируются ответы респондентов. В процессах развития человеческого капитала особое внимание уделяется образованию и здравоохранению, приоритетам социально-политической деятельности государства и общества. Представлены выводы и рекомендации по развитию компонентов человеческого капитала.

Ключевые слова: человеческий капитал, этнокультура, этносоциология, инновация, инвестиции, социализация, оптимизация, образование, воспитание, культура, здоровье, потенциал, демография.

Opportunities to optimize human capital development processes on the road to innovative development

Mukhriddin Sodirjonov,
*Independent Researcher of
Namangan State University*

Abstract: *this article provides a sociological analysis of human capital development processes and analyzes the responses of respondents. In the process of human capital development, special attention is paid to education and health, the priorities of socio-political activities of the state and society. Conclusions and recommendations for the development of the components of human capital were presented.*

Keywords: *human capital, ethnoculture, ethnosociology, innovation, investment, socialization, optimization, education, culture, health, potential, demography.*